

УДК 7.011(477):[159.955.1:130.12+140.8(=161.2)]

*Н. М. Авер'янова**кандидат філософських наук, науковий співробітник
Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***КОНСОЛІДУЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА:
ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД УКРАЇНСТВА**

Проблема консолідації українства є доволі складною, її ґрунтовне вирішення потребує значних інтелектуальних і духовних сил, економічних ресурсів і політичної волі влади. «Консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без здійснення цього феномену» [9, с. 100]. Консолідація українства формується як ідея, що об'єднує всі політичні партії, громадські організації та соціальні суб'єкти довкола цінностей українців з метою забезпечення поступу української нації і міжнародної злагоди в Україні. Українство, щоб консолідуватися, має орієнтуватися на майбутнє, тобто воно має чітко уявляти кінцеву мету, якої прагне і мобілізувати свої зусилля заради її досягнення. Консолідація українства залежить від багатьох чинників, серед яких – спільність ідей, мети, діяльність національної еліти, що має бути взірцем суспільної єдності, політична культура, державна мова, історична пам'ять, економічні та освітньо-виховні чинники, релігія, мистецтво тощо.

Авторка статті зупиняється на одному з чинників консолідації українства – мистецтві, яке є специфічним засобом впливу на суспільну свідомість. Воно, маючи здатність впливати на пізнавальну, емоційну та вольову сфери громадян, на їхню свідомість і підсвідомість, спроможне змінювати цінності, ідеали, стереотипи й установки суспільства загалом. Тобто, використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів, що особливо актуально в сучасних умовах соціально-економічної кризи та політичної дестабілізації в Україні. Іншими словами, мистецтво можна перетворити на дієвий чинник формування духовних потреб, національно-патріотичних почуттів та національної свідомості українства.

Вплив мистецтва на розвиток суспільства загалом та окремої його особистості був висвітлений ще у творах Платона і Аристотеля. Критичному переосмисленню впливу мистецтва на людину сприяли праці мислителів різних поколінь і філософських поглядів, зокрема Т. Адорно, Г. Гегеля, О. Потебні, Л. Українки, І. Франка, Ф. Шеллінга, Ф. Шіллера. У радянській і в сучасній періоди ролі, значенню та місцю мистецтва у виробленні моделі світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичної культури і суспільства, і окремо взятої людини, вихованні патріотизму та формуванні естетичних смаків особистості присвячували свої праці: А. Азархін, В. Біблер, В. Бітаєв, Ю. Боров, М. Каган, Л. Коган, В. Мазепа, В. Малахов, О. Семашко, Р. Шульга. У контексті проблем формування духовного світу, світоглядних позицій та ціннісних орієнтацій особистості засобами мистецтва значний інтерес становлять роботи Л. Левчук, Д. Кучерук, В. Панченко, В. Шинкарука. Але варто зазначити, що, незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблематики феномену мистецтва, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Зокрема, ті, що безпосередньо торкаються теми цієї статті, що і зумовило її мету – з'ясувати місце українського мистецтва у формуванні духовно-світоглядних засад консолідації українства.

«Духовно-світоглядними засадами консолідації українства є формування патріотичних почуттів, громадянськості, суб'єктності, цілісного світогляду, національної само-

свідомості, соціального консенсусу, політичної та правової культури тощо» [2, с. 15]. Цілісна, національно свідомою особистість, із почуттям патріотизму та громадянськості формується лише в умовах національної культури, яка і виступає інтегративним чинником для факторів, які творять національну свідомість і самосвідомість особистості, суспільства.

Як відомо, кожна людина свідомо чи несвідомо керується загально визнаними культурними зразками. У свою чергу, культура реалізує нерозривний зв'язок індивідів і соціумів з оточенням, створює семантичне поле, що забезпечує цей зв'язок. Уявлення людей про світ, сформоване в рамках певної культури, набуває для носіїв цієї культури ваги реальності; генеровані культурою уявлення про світ сприймаються як відповідні реальності. «Культура – ключ світосприйняття» [5, с. 237], який формує в людині сукупність особливостей і рис, які є уособленням її внутрішньої своєрідності. Поза культурою, без відповідних установок і ціннісних орієнтацій зв'язок будь-якої людини з суспільством неможливий.

Культура завжди національна, «безнаціональної культури немає» [6, с. 9]. Національне забезпечує унікальне, специфічне, самоцінне в культурі, тобто саме в рамках національного формується те індивідуальне, унікально-неповторне, яке потім і отримує статус загальнолюдського. Кожен народ створює культуру зі своїми етнонаціональними особливостями, вона утверджується й існує як загальнонаціональне надбання, неповторна цінність цивілізації. Національна культура формується не тільки певним рівнем матеріального й духовного виробництва, конкретними природо-географічними умовами, історичною практикою і досвідом, етнічними особливостями суб'єктів діяльності, певним рівнем розвитку соціальності, але й характером взаємозапозичення й взаємозбагачення народів у процесі міжнародного спілкування. Культурний та історичний прогрес можливий лише як багатонаціональний, лише в єдиній багатоманітній форм. Національна культура частково входить у загальнолюдську і комплексом складних зв'язків пов'язана з іншими національними культурами, їхній розвиток веде до поступу загальнолюдського.

Мистецтво, як і культура загалом, поза національним не існує. Воно невіддільне ні в своїй предметності, ні в своїй суб'єктності від контексту національної культури. У різних жанрах літератури, образотворчості, музики та інших видах мистецтва відбувається об'єктивація певної системи національних цінностей. У національних цінностях відображається не тільки духовність, перейнята від пращурів, але й духовність сучасної національної спільноти. Історичні, соціально-етнічні особливості національного буття накладають через мистецтво певний відбиток своєрідності на уявлення людини про прекрасне у вигляді певних естетичних норм. Такі особливості національного світосприйняття фіксуються і визначають специфіку національного стилю мистецтва. У стилі інтегруються світогляд, експресивність, образний світ і духовні цінності народу, завдяки йому національне світосприйняття отримує емоційно-образну, естетичну і духовну цілісність.

Мистецтво має значний вплив на уявлення, психологію, характер людини, на формування її національної визначеності, адже «з усіх форм суспільного буття і свідомості народу: виробництва, наук, звичаїв, вірувань саме мистецтво здійснює і подає нероздільну цілісність всіх шарів народно-

го життя, всіх властивостей і здібностей людини» [3, с. 52]. У своєму освоєнні суспільного буття людина керується не лише пізнавальною зацікавленістю, в її устремліннях завжди присутній і емоційно забарвлений підхід, в якому явища дійсності безпосередньо співвідносяться з почуттями та прагненнями індивіда. З самого початку свого існування людство, задовольнивши первісні біологічні потреби, сприймало оточуючий світ із чуттєво-емоційним забарвленням, розвиваючи естетичне ставлення до світу. В естетичному, стверджує О. Наконечна, як духовній формі чуттєвого життєствлення і самореалізації людини виражається прагнення до концептуального охоплення різних аспектів чуттєвого переживання людини [7]. Власне, естетичні почуття – це вміння людини бачити, відчувати, сприймати красу та перейматися нею. Естетичне сприймання – складний вид чуттєво-духовного задоволення, воно є актом емоційного переживання. В естетичному ставленні до дійсності першим визначальним принципом для людини, для її оцінюючого судження стають власні переживання. Таким чином, естетичне, завдяки здатності до схоплення найрізноманітніших відтінків людської чуттєвості, завдяки здатності до осмислення пошуків у різних видах мистецтва, спроможне долати різноманітні табу, що схиляють людину до сприйняття певним чином витлумачених цінностей, воно дає можливість людині вибудувати власний духовний світ. У мистецтві (музика, образотворчість, кіно, театр, література) особистість має можливість побачити увесь спектр людських пристрастей, здійснити вихід із свого внутрішнього кола у трансцендентні межі. Мистецтво пропонує певні варіанти особистісного буття, воно викликає сумніви, зароджує думки, спонукає до осмислення й аналізу дійсності, підказує вибір і зразок поведінки.

Мистецтво і духовність тісно пов'язані одне з одним. «Мистецтво є становлення і здійснення істини» [11, с. 304], воно є важливим засобом формування духовного світу людини. Духовність є не тільки формою досягнення світу й себе в єдності перетворювальної діяльності та гуманного ставлення як до людей, так і до навколишнього середовища, але й способом «конструювання» самої людини, виходом до ціннісно-сміслових інстанцій її формування; провідним фактором смислової гармонізації та інтеграції національного образу світу з індивідуальним образом світу людини. Духовне буття є конститууючим началом особистості, воно зв'язує її з нацією, суспільством, усім людським родом у його часово-просторовому та культурно-історичному розгортанні. Саме духовний принцип допомагає людині адекватно відповісти на світоглядні й сенсожиттєві запитання, визначити, що є найголовнішим і найціннішим для неї. «Духовність, моральність – це той рівень розвитку особистості й суспільства, який є консолідуючою засадою, здатною об'єднати людей: це сила, що покликана стимулювати національне відродження України, забезпечити громадянський мир і злагоду в суспільстві» [8, с. 230]. Людина з високою духовністю завжди прагне до самовдосконалення, позитивних змін у суспільстві, покращення життя загалом у масштабах держави.

Таким чином, у творах національного мистецтва закладено «дух нації» – національний образ світу, національне світовідношення, самосвідомість, характер. Національне мистецтво як естетична самоцінність, яка має самодостатню значимість, постає засобом збереження й утвердження того специфічного, неповторного, самобутнього, що притаманне лише даній нації. Подібні явища спостерігались в українському мистецтві, вони актуалізувалися із кожним століттям, коли націєтворчі процеси набирали силу. Відбувався поступовий перехід від запозичення засобів художньої виразності з багатого арсеналу інших культур до формування національної своєрідності. Українське мистецтво поступово набувало естетичної самоцінності, долучаючись загальним характером своїх продуктів (цінностей, ідей, ідеалів) до загальнолюдської культури, витворюючи, збагачуючи й оновлюючи власний унікальний образно-символічний світ. Українське мистецтво відбивало й відбиває духовні устрем-

ління українства, його характер, культурно-мистецький досвід, духовний розвиток. Образно-символічна система, втілена в творах українського мистецтва, робить доступною безпосередньому співпереживанню сукупність соціокультурних форм історичного буття українства в їхньому розвитку і збагачує внутрішній світ реципієнта. А цим самим українське мистецтво оптимізує формування національного образу світу, а також закладає основи цілісного світобачення як на рівні особистості, так і на рівні суспільства, що слугує його консолідації.

Однак нині мистецтво, зокрема українське, не достатньо затребуване як суспільством, так і українською державою, що зумовлено багатьма чинниками. Одним із них є соціально-економічна криза в Україні, що не сприяє доступності мистецьких надбань до широких верств населення. Так, згідно з даними Державної служби статистики України, видатки зведеного бюджету України на культуру і мистецтво зменшились (у % до ВВП: 2012 р. – 0,6%; 2013 р. – 0,6%; 2014 р. – 0,5%; 2015 р. – 0,1% (не включені видатки бюджетів Автономної Республіки Крим і м. Севастополь)); значно зменшилась кількість громадян, які відвідують концерти (2012 р. – 4,2 млн; 2013 р. – 4,1 млн; 2014 р. – 2,4 млн; 2015 р. – 2,5 млн); відвідування театрів (2012 р. – 6,3 млн; 2013 р. – 6,4 млн; 2014 р. – 5,4 млн; 2015 р. – 5,6 млн); відвідування музеїв (2012 р. – 18,9 млн; 2013 р. – 18,7 млн; 2014 р. – 14,2 млн; 2015 р. – 15,1 млн) [4, с. 8–9]. У регіонах, у малих містах і селах більшість культурно-мистецьких закладів, які залишилися у спадщину з радянських часів, потребують значної модернізації – як оновлення матеріально-технічної бази і капітального ремонту будівель, так і зміни кадрового складу. Часто клуби, кінотеатри, бібліотеки формально існують, проте, по факту, вони не працюють або виконують функції, далекі від культурно-мистецької діяльності. У січні 2017 р. на засіданні стратегічної сесії щодо децентралізації у сфері культури міністр культури Є. Нищук зазначив, що упродовж 2016 р. була здійснена повна інвентаризація галузі культури. За її результатами визначено, що більш ніж 1 500 культурно-мистецьких закладів первинного рівня знаходяться під загрозою закриття [10]. Все це демонструє руйнування культурно-мистецької інфраструктури в державі та ускладнює можливості виконання соціальних функцій мистецтва, необхідних для консолідації українства.

Нині питання розбудови української інституції сучасного мистецтва залишається стратегічним для всієї нашої держави. Адже політика сприяння розвитку сучасного українського мистецтва – це один із напрямів культурної дипломатії, а «важливим складником культурної дипломатії на сьогодні є безпековий аспект» [1, с. 56]. У сьогоденні сучасне мистецтво постає засобом формування іміджу української держави як демократичної, освіченої та цивілізованої країни, бо сучасне мистецтво – це і віддзеркалення суспільства та його гострих проблем, і нові технології, і креативні ідеї. За допомогою сучасного мистецтва Україна розширює зв'язки між українською і зарубіжними арт-спільнотами, згуртовує українство світу навколо культурно-мистецьких питань та підвищує інвестиційну привабливість держави загалом. Позитивними тенденціями в сучасному українському мистецтві можна назвати появу нових стилів, жанрів, імен, різних художніх груп, творчих об'єднань та головне – українські митці дедалі більше стають носіями національних інтересів, відчувають свою відповідальність перед державою і нацією, митцями і їхніми художніми творами, певною мірою поширюються українські впливи за кордоном. Українські письменники, художники, поети, музиканти, кінорежисери та артисти через мистецькі твори прагнуть донести і до українського соціуму, і до європейської аудиторії, і до своїх російських колег актуальні та болісні проблеми, які переживає на даному етапі українська держава. Вони демонструють світові українські досягнення, особливості національного розвитку, труднощі, які виникають у процесі становлення демократичних інститутів, екологічні та демографічні проблеми.

Таке аналітичне й критичне осмислення всіх цих проблем і сприяє утвердженню України як демократичної держави, слугує просуванню її на міжнародній арені, консолідує українство [12].

Вплив мистецтва на суспільство значний, він значно сильніший, ніж той, що відображений сьогодні у державних документах. Мистецтво, поєднуючи раціональне й емоційне, ідеологічне й психологічне з певним типом художнього мислення та яскравим виявом національного характеру, здатне комплексно впливати на формування цілісної особистості, котра, з одного боку, відчуває єдність із всесвітніми культурними надбаннями, а з іншого, – усвідомлює себе носієм національних цінностей. Мистецтво, звертаючись до окремо взятої людини, до суспільства загалом, усім своїм багатством емоційно-образного змісту змушує людей не просто активно сприймати твір мистецтва, де закладені певні цілі, уявлення, прагнення, ідеали суспільства, а й активно включати їх в своє реальне життя та апробувати їх на практиці.

Звичайно, мистецтво, завдяки своїй художньо-образній специфіці, ніколи не зможе пропонувати суспільству чи окремій особистості свої художні ідеї в однозначній формі, бо якщо це було так, воно втратило б те найсуттєвіше, що йому притаманно – феномен естетичного. Проте через мистецтво, яке здатне до нав'ювання, емоційно-сміслового підсилення, завжди відбувалося осудження негативних або схвалення позитивних для соціуму тенденцій.

Тому нині важливо сприяти вивільненню соціального потенціалу мистецтва і використанню його у розвитку українського суспільства та консолідації українства загалом. Для цього необхідно відновлювати систему як міжрегіонального мистецького співробітництва, так і співробітництва між українцями, що, з огляду на різноманітні обставини, проживають за кордоном; створювати різноманітні культурно-мистецькі програми, спрямовані на подолання пострадянських і постколоніальних стереотипів. Важливо зміцнювати роботу культурно-мистецьких закладів, активно проводити просвітницьку діяльність. Україні необхідно збільшувати кількість якісних фільмів українського виробництва та на українську тематику, поліпшувати стан об'єктів культурної спадщини, забезпечувати доступність громадян до мистецьких надбань, модернізувати культурологічну освіту згідно із сучасними вимогами, розширювати мережу дитячих шкіл мистецтва, залучати твори самобутнього українського мистецтва у виховний процес, що суттєво збагатить не лише духовний світ молоді, а й сприятиме формуванню у неї почуття приналежності до української нації. Водночас треба зосереджувати виховний потенціал українського мистецтва на патріотичному вихованні, бо патріотизм – це не лише любов і повага до нації, це й почуття необхідності постійної боротьби за політичну, економічну й культурно-мистецьку свободу своєї нації.

Отже, через цілеспрямовано організовані системні впливи на українське суспільство, оптимально використовуючи соціальні функції мистецтва, можна сприяти повноцінному засвоєнню громадянами України цілісного національного образу світу, морально-етичних норм, духовних потреб, патріотичних настанов, політичної та правової культури, національних і загальнолюдських цінностей, що сприятиме консолідації українства.

Література

1. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави. Серія «Гуманітарний розвиток». Випуск 4: Зб. наук.-експерт. матеріалів / За заг. ред. С. І. Здіорук. – К.: НІСД, 2015. – 104 с.
2. Воропаєва Т. С. Теоретико-методологічні засади дослідження консолідації українства у постколоніальну добу / Т. С. Воропаєва // Українознавчий альманах. – К.: «Міленіум+», 2016. – Вип. 19. – С. 11–15.
3. Гачев Г. Д. Національні образи мира / Г. Д. Гачев. – М.: Советский писатель, 1988. – 448 с.
4. Державна служба статистики України. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2015 р.

Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск О. О. Кармазіна. – К: ДССУ, 2016. – 94 с.

5. Кривда Н. Ю. До проблеми онтологічної функції культури // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць. Вип. 13. – К.: Віпол, 2004. – 290 с.
6. Маланюк Є. Ф. Нариси історії нашої культури / Є. Ф. Маланюк. – К., 1992. – 80 с.
7. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності. [Монографія] / О. П. Наконечна. – Рівне, 2002. – 202 с.
8. Пірен М. І., Ребкало В. А. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / М. І. Пірен, В. А. Ребкало // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2011. – № 2. – С. 229–236.
9. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. [Монографія] / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
10. У Києві відбулася стратегічна сесія щодо децентралізації у сфері культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245188013.
11. Хайдеггер М. Исток художественного творения // За рубежом эстетика и теория литературы XIX – XX вв. Трататы, статьи, эссе. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – 511 с.
12. Averianova N. Features of development of the Ukrainian contemporary art: basic tendencies // Zbiór artykułow naukowych «Współczesne problem i perspektywy rozwoju» (29.04.2016 – 30.04.2016). – Warszawa: Wydawca Sp. z o. o. «Diamond trading tour», 2016. – 100 str. – P. 89–91.

Анотація

Авер'янова Н. М. Консолідуєчий потенціал українського мистецтва: формування духовно-світоглядних засад українства. – Стаття.

Історичний досвід переконливо демонструє, що за допомогою впливу на суспільну свідомість можна досягти значних результатів у напрямі формування певних ідеалів, цінностей, духовних потреб, стереотипів і патріотичних настанов соціуму. Таким специфічним засобом впливу на суспільну свідомість є мистецтво, зокрема українське. Українське мистецтво репрезентує ціннісно-смісловий вимір національного буття українства, унаочнює історичне буття українського народу, відображає духовні зв'язки особистості з нацією, духовну єдність і наступність поколінь; для нього характерна як образно-символічна, так і ціннісно-сміслова атрибуція національних цінностей та ідеалів. Тому продумане і цілеспрямоване використання українського мистецтва у сучасних процесах реформування українського суспільства здатне виступити потужним чинником консолідації українства.

Ключові слова: мистецтво, українське мистецтво, духовність, українство, консолідація українства.

Аннотация

Аверьянова Н. Н. Консолидирующий потенциал украинского искусства: формирование духовно-мировоззренческих основ украинства. – Статья.

Исторический опыт убедительно демонстрирует, что с помощью воздействия на общественное сознание можно достичь значительных результатов в направлении формирования определенных идеалов, ценностей, духовных потребностей, стереотипов и патриотических установок социума. Таким специфическим средством воздействия на общественное сознание является искусство, в частности украинское. Украинское искусство представляет ценностно-смысловое измерение национального бытия украинства, наглядно показывает историческое бытие украинского народа, отображает духовную связь личности с нацией, духовное единство и преемственность поколений; для него характерна как образно-символическая, так и ценностно-смысловая атрибуция национальных ценностей и идеалов. Поэтому продуманное и целенаправленное использование украинского искусства в современных процессах реформирования украинского общества способно выступить мощным фактором консолидации украинства.

Ключевые слова: искусство, украинское искусство, духовность, украинство, консолидация украинства.

Summary

Averianova N. N. Consolidative potential of Ukrainian art: formation of spiritual and of worldview foundations of Ukrainianess. – Article.

Historical experience demonstrates perfectly well, that through the influence on social consciousness man can achieve important results in creating of certain ideas, values, spiritual needs as well as stereotypes and patriotic ideals. Such special way of influence on social conscious is art, including Ukrainian art. Ukrainian art represents significant and value dimension

of the national being of the Ukrainianess, gives a vision of historical being of the Ukrainian national, reflects spiritual links between a personality and the national, spiritual unity and succession of generation; both imaginative-symbolic and significant attributes of the national values and ideals are characteristic of it. That is why such purposeful usage of Ukrainian art in modern processes of reformation of Ukrainian society can be a powerful factor of consolidation of Ukrainianess.

Key words: art, Ukrainian art, spirituality, Ukrainianess, consolidation of Ukrainianess.